

Sárosi Gyula és költészetének Békés megyei vonatkozásai

Szegény anyám, ha tudta volna...
Dehogyan szült volna engemet!

A mottóként idézett, szállóigévé nemesedett gondolat a *Ponyvára került Arany Trombita* sokat szenvedett költőjének: Sárosi Gyulának *Ingeborg, önszületése napján* című verséből való. A szokatlanul óvatos, figyelemelterelő címet a megjelenés időpontja, a szellemi termékekkel szemben fölöttébb bizalmatlan Bach-korszak rémuralma indokolja. A cenzor figyelmét kellett elaltatnia. Az értő olvasókat persze nem tévesztette meg a rafinált cím. Kezdetről fogva a költő nyílt vallomásának, őszinte emberi kitárulkozásának tartották a verset. Döbbenetes hatású refrénjét — bár sokan vonatkoztatták önmagukra — mint valami találó epítáfiumot, zordon sírfeliratot kezelték, amelyben Sárosi tragikus élete keserű tanulságát összegezte. A közvetlen barátok ugyanakkor azt is tudták, hogy a szabadság eszméjéért mindent vállaló és elviselő emberi helytállás felemelő szépsége és tudata nélkül csak féldal a tétel; a teljesség érdekében hozzá kell tenniük az utolsó versszak gondolatait is:

Dicső anyám! mégis, ha látnád:
Mi bölcs túróvé tett a hit!
Dicső anyám! ha élvezhetnéd
Önérzetem fenálmait!
Ha tudnád, mily híven betöltém
E földön embertisztemet:
Nem tartanád te fájdalomnak —
Még egyszer szülni engemet!

Ezzel egy csapásra énközpontúvá lett a vers képanyaga és mondani-
valója: az élet első komor „látománya” — a korán eltávozott édesapa sírja,
az „ifjúkor valósulatlan álma”, „az álmok gondokra vetkőződését” tapasztaló férfi buzgó tenniakarása, a bukásában is dicsőséges „vész” kitörése, amely *elragadta* „Ingeborg” könnyen hevülő izzó lelkét, az „alacsony börtönajtó”, melyen büntudat nélkül lépett át, hogy letöltse a Habsburg hatalom reá mért ítéletét azért, mert olyan izzó szenvedéllyel, olyan rajongó lelkesültséggel

gel hirdette és terjesztette a szent szabadság diadalmas eszméit, hogy azokat a nép „egy jobb hit olvasóba fűzött . . . gyöngyszemeiként” tisztelte jóval a „vész” elülte után is.

Az inkább törni, mint hajolni elvnek ezzel az erős egyéniségekre jellemző következetes vállalásával nőtt társai fölé. Nem tévedünk, amikor leszögezzük: embernek volt nagyobb, nem költőnek. A vallató időben sem adta el magát. Megmaradt kossuthi értelemben vett örök 48-asnak a Világost követő dermedt éjszaka sötétségében is.

Nem üres póz, hanem természetes emberi magatartás — a töretlen forradalmiságnak és becsületességnek szép megnyilatkozása volt ez, melyet Sárosi Gyula többek között hosszú internálással és börtönviseléssel, a katonai törvényszékek előtt kertelés nélkül tett fogalomtisztázó—helyreigazító ellenvéleményével is igazolt és szentesített. Egyik verse (*Verhőr*) szerint például így vitázott a „törvényszék felkötött kardú fegyveres hősei”-vel, büszkén hivatkozva az „in effigie” történt kivégzésére, s nem tagadva meg a „világtanárrá” lett mestert: *Kossuth Lajost*:

Mi a neve? Kérdik. „Semmi nevem nincsen,
Kossuthéval együtt rég felakasztották.”
Vallása? . . . „Hiszem és vallom, hogy hazámat
Hosszan bitorolni nem fogja az osztrák”

Hová való? „Egykor az elnöki székbe,
Jogot hallgattam a *Lajos-tanodában*;
De eltűnt a mester, világtanárrá lett,
S most Londonban tanít és Ámerikában”.

Miért van itt? „Mert önök nincsenek pokolban!”
Mi csinált? . . . „Oly forrón szerettem hazámat,
Hogy mivel egyebet érte nem tehettem, —
Megfuttam ügyében *Arany trombitámat*”.

Ön hát rebellis volt? „Nem . . . csak felségsértő,
S azzal sértettem meg császár ő felségét,
Hogy mivel ő botját ellenünk emelte,
Meg találtam kapni a vastagabb végét”.

E téren soha sem tett engedményeket. Hajthatatlan maradt. Önmaga érdekében is került a nagy nyilvánosságot és az előkelő emberek társaságát. Nem bízott bennük. Különben sem érezte volna jól magát ott. Ha ilyen ren-

dezvényre hívták barátai, ezzel utasította vissza: „Nem odaváló vagyok! Viharadár voltam, nincs papagájtollam”. Végül magános farkas lett, s a mámorban keresett menedéket. De nem tört meg.

Békés megyéhez jóval kevesebb szál kötözte, mint a vele egy napon (1816. febr. 12.) született unokatestvérét: *Szakál Lajost*. Már eredetét tekintve sem volt ide való — az Arad megyei Borossebest vallhatta születési helyének, ahol apja: *Sárossy Lajos* tiszttartó az uradalom gazdálkodását vezette 1818-ban bekövetkezett haláláig. Érdemes megjegyezni, hogy fiát is Lajos névre keresztelték; csak később — már mint költő — vette fel a Gyula nevet. Ugyanakkor joggal merül fel a kérdés, miért írjuk a költő nevét másként, mint atyjáét. Nos, ahogy az több forrásból — elsősorban *Abafi Lajostól* — ismeretes, 1848-ban „összetörte címerét”, és szakított családi nevének hagyományos (Sárossy, Sárosy) írásával. A megváltoztatott alakot fogadta el az irodalomtörténet is, függetlenül attól, hogy költeményeinek 1858-as, *Tomori Anasztáz* féle kiadásában a nemesi származásra valló y-os forma található. Megözvegyült édesanyját — *Dabasi Halász Katalint* — hamarosan feleségül vette *Szánthó Pál* akkor békési nótárius, ki még ugyanazon évben — azaz 1819-ben — Füzesgyarmatra költözött át. Ezzel kezdődött Sárosi Gyula Békés megyei élete.

Az akkortájt körülbelül 5000 főt számláló, 1803-tól vásárjoggal rendelkező „város” (Csabának még nem volt vásárjoga!) lakói hamar megszerették és tisztelték *Szánthó Pált*. A település kortárs történetírója, a külföldi egyetemeken (Göttinga, Marburg, Heidelberg) járt, tudományos ambíciókkal rendelkező *Gacsári István* lelkész szerint nemcsak a politikai község életét irányította, hanem egyszersmind „eklézsiánknak is nótáriusa, árvák tutora, nemesek hadnagya és a helybeli céhnek comissariusa” lett. A mindennapos ügyintézésen túl különösen az előre nem látható elemi károk (1823-ban és 1834-ben az erős földrengés, 1830-ban és 1836-ban az árvíz, 1836-ban a „rettentő szárazság”, 1831-ben és 1836-ban a dühöngő kolera) tették próbára emberségét és rátermettségét, s ő mindig jól vizsgázott. Hatásosan küzdött a nagyfokú gyermekhalandóság megszüntetéséért, a himlőoltás bevezetéséért és elfogadtatásáért is. A *nemes Paczek István* „processuális chirurgus”-sal együtt folytatott felvilágosításnak végül szép eredménye lett. Ahogy *Gacsári* írta, 1838-ban „már minden szülő meggyőzöttetve lévén a himlő beoltás csalthatatlan sikerű jótékony hasznáról, önként és minden kényszerítés nélkül siet beoltatni kisdedeit, és . . . nincsen is köztük se híre, se nyoma a hólyagoshimlőnek”.

Nevelőapjától, ki sohasem tett különbséget saját és mostoha gyermekei között, a nemes kötelességvállalás felelősségét és a lelkiismeretesen végzett szolgálatnak belső parancs szerinti teljesítését tanulta meg. Kiegyensúlyozottsága, áradó embersége a nyugalom és a boldogság meghitt szigetévé formálta a füzesgyarmati családi fészket. Otthonosan érezte magát benne

Sárosi is. Mindvégig őszinte szeretettel viseltetett szülei és testvérei iránt. Az 1841. szeptember 19-én *Pulszky Ferenc*nek írt levélben például így sirta el vesztesége fölötti nagy bánatát: kedves sógorom halála után „négy hét múlva — mint már tudod — egyetlen anyámat temetém el; s alig tértem haza májusban Eperjesről, otthon egészségben hagyott, s általam az édesnél, kit nem ösmerék, jobban szeretett és becsült mostoha atyám is fájdalmasan utánok indulva, s elköltözött. Mit kellett éreznem, képzelheted”.

A családi otthon melegét, a testvéri szeretet meghittségét és pajkos vidámságát tükrözi az „Albert öcsém”-nek — azaz *Száthó Albert*nek — dedikált *Az egyszeri szolgabíró* című verse, amely először 1848. június 18-án az *Életképekben* *Ki a gazember? Adoma a hajdankorból* címmel jelent meg. (Mi a *Tomori Anasztáz* áldozatkészségéből kiadott *Költemények Sárosy Gyulától* — Pest, 1858 — című kötet alapján idézünk). A tréfa, amely az *Arany János* által később megfogalmazott fülemile-témát előlegezte, az egyik legjelentősebb Sárosi vers volt a 40-es években. Természetesen nemcsak motívumhanem jelentős szemléletbeli különbség is mutatkozik a két feldolgozás között. Sárosit ugyanis nem a nevetségesen kisszerű veszekedés (nála a kakukk szaván tűznek össze a „halál kaszájától” rettegő, egymás mellett kaszáló gazdaparasztnok) és az öncélú pörösködés kigúnyomlása, hanem az igazságszolgáltatás sorsszerűsége (elvtelensége?), annak szociális problematikája: az egymást jól elagyabugyáló két férfi bűnös előlete és a veszekedésükből sápot húzó, legalább annyira bűnös szolgabíró intő, figyelmeztető tragédiája foglalkoztatta. Ezért fejeződik be így a vers:

Halljátok meg ítéletem,
Béke legyen köztetek —
Adjatok kezet egymásnak:
Bárha megütökötetek, —

Ti, derék emberek vagytok,
Mondom nektek még egyszer:
Mert a kakuk nekem szólott
Én vagyok a gazember.

Év múlva a szolgabíró
Itt hagyá az életet.
Kár, hogy fölebb nem vihette
Ezt a szép ítéletet.

A szülői házon, a többnyire közigazgatási tisztviselőkből álló vendégeken és rokonokon, továbbá a nagy tekintélyű, puritán erkölcsű *Gacsári István*on kívül a városka művelt, tollforgató iskolamesterei: *Hati Sándor*, *Tóthfalusi Péter* és *Surányi Nagy Gedeon* is jótékony hatást gyakorolhattak a fogékony eszű gyermek Sárosira, ámbar egyikőjük sem tanította, minthogy elemi iskoláit Szarvason, a középiskolát pedig Mezőberényben végezte. A szünidőket azonban szüleivel és testvéreivel töltötte, s ilyenkor sűrűn ellátogathatott hozzájuk az iskolába, vagy felkereshette a lakásukon őket. Bizonyára szívesen is fogadták, hiszen jól ismerték; nevelőapjával, mint az egyházközség jegyzőjével, állandó hivatalos kapcsolatban álltak.

Legtöbbet — úgy véljük — a fiatal *Tóthfalusi Péter*től tanult, akinek — apja mellett — meghatározó szerepe lehetett Sárosi érdeklődési körének gyors gazdagodásában és specializálódásában, talán-talán még a pályaválasztásában is. Ez 1825—1828 között tanított az iskolában, s ilyeneket olvashatni róla a *Füzes Gyarmati Helvétziai Hitvallású Szent Ekklesiának Krónikájában*: „Értelmes és világos tanítású, amellet tanítványai közt regulát és fenyítéket tartani tudó tanító volt. Valamint pedig másokat tanítani ügyes volt, úgy maga is tanulni igen szeretett, kivált hazai tudományokban, a magyar törté- és törvénynek tanulásában nagy gyönyörűségét találta. (Később a Szatmár megyei törvényszéken patvarista — joggyakornok lett). Jól értett a poézishoz is”. Csupa olyan tulajdonságok ezek, melyekkel mohó vágyat ébreszthetett a roppant lelkes, tehetséges ifjában arra, hogy nem mindennapi képességét és adottságát minél jobban kifejlessze, és a közösség szolgálatába állítsa.

A mezőberényi esperességi gimnáziumnak Sárosi kezdetől fogva kitűnő tanulója, nagy reményekre jogosító büszkesége volt, akinek költői zsengeit, „ifjúkori próbáit” az iskolatárs *Haán Lajos* szerint az *Érdemkönyv*ben is megörökítették. Feladataikat jól értő, lelkiismeretes nevelők oktatták. A tudás-szomjáról, lankadatlan munkakedvéről és pedagógiai készségéről közismert *Benka Ádám* igazgató, kinek dicső emléke előtt a hálás szívű volt tanítvány *Székács József* tisztelettel emelkedett hangvétellű verssel a *Vörösmarty* szerkesztette *Koszorúban* 1830-ban; a „grammatika és a syntaxis” osztályait vezető *Molitorisz Adolf*, aki — ahogy ezt *Pecz Gyulának* a gimnázium történetéről a *Békés vármegyei Régészeti és Művelődéstörténelmi Társulat* 1878. április 22-én Mezőberényben tartott felolvasása is igazolja — „a humanitási és bölcsészeti osztályokban a magyar irodalom, történet és földrajz” tanításában „már tannyelvül a magyarral élt”, s ezzel méltó követője lett a nemzeti nyelvhasználat megalapozásában és terjesztésében úttörő *Berey Istvánnak*. Ez pedig cseppet sem lelkicsinyelhető dolog, hiszen a latin nyelv biztos kezelését a művelt ember egyik legfontosabb jellemzőjének, valóságos nemeslevelének tekintették. Szinte vízvázalástól szolgált a nép és a magasabb társadalmi körök között.

Persze, az iskolai kötelességet híven teljesítő *Molitorisz* is megkövetelte a jó latin tudást. A szarvasi gimnázium nagykönyvtárában őrzött, logikus szerkesztésű *Sintaxis latina Pars I.* (Szarvasiensis 1847) c. tankönyve, amelyen kívül még német nyelvtant, geográfiai kézikönyvet is írt, sőt számtani példatárt is szerkesztett — mindegyik megtalálható a könyvtárban —, ékesen bizonyítja, nem akart lemaradni a katolikus paptanárok e téren elért kimagasló eredményei mögött. *Sziklay László* említi *A magyar szlavisztika gyermekkorából* című tanulmányában (megjelent a Szegedi Pedagógiai Főiskola évkönyve I. Szeged, 1958), hogy *Molitorisz* sugallatára a legkiválóbb diákok még arra is kísérletet tettek, hogy latinra fordítsák a kortárs magyar költészet egyik-másik ismert alkotását. Így fordította le Sárosi is *Berzsenyi* több ódáját és *Csokonai A lélek halhatatlansága* című versét, amellyel tanára nagy elismerését érdemelte ki.

Ennek a sajátos pedagógiai eljárásnak (élő nyelven írt modern verseknek holt nyelvű tolmácsolása) abban rejlett a szomorú időszerúsége, hogy általa a nyelvújítással és a felvilágosodással új lendületet nyert magyar költészet iránt érdeklődést lehetett ébreszteni a tanulóknban. A szűkös tantervi és tantárgyi lehetőségek erre amúgy nem biztosítottak kellő időt és lehetőséget.

Sárosi Mezőberényben — erre vall *Berzsenyi* időmértékes verseinek a fordítása is — a klasszikus verselés gyakorlati alkalmazásában szerzett nagyobb jártasságot. Nem meglepő ez. Irodalmunkban ekkor került csak „a regényes a klasszikus fölé, elhagydogálván a dagályt és érzelgést, melyben fulladozott”. Ha meg a *Zalán futása* és vele az eredetmondákra épülő, honfoglalást megénekelő eposzok nagy divatjára gondolunk, szinte természetes is, hogy a mezőberényi iskola poétikai gyakorlata is azt szorgalmazta. *Petőfi* még 1838. júniusában is hexameteres formában írta meg az aszódi tanévzáróra búcsúversét.

Sárosi szerencséjére Mezőberény jegyzője: *Bodroghy Pap Dániel* igen élénk érdeklődéssel kísérte a gimnáziumi ifjúság szellemi fejlődését. Ez a Dunántúlról az Alföldre került művelt férfi — ahogy *Benkő István Székács Józsefről* írt tanulmányából tudjuk — „éles ellentétben állott azon latinizáló szellemmel, mely akkor iskoláinkban divatos volt”. Szívesen fogadta alkalomadtán otthonában is a költői hajlamú idősebb diákokat, köztük jegyzőtársainak a gyermekeit: *Szakál Lajost* és Sárosi Gyulát is, s hasznos útmutatásokkal látta el őket. Megismertette velük a korszerű költői nyelv és verselés jellegzetességeit, beszélt nekik a nyelvújítási szavak és kifejezések mértéktartó használatáról, kezükbe adta *Csokonai*, *Dayka* és *Kisfaludy Sándor* poétai munkáit. Ízlésüket ekként fejlesztve és irányítva, arra buzdította őket, próbálják meg, nem volna-e szerencsésebb, ha érzéseiket és gondolataikat természetesebb hangon, a hangsúlyos verselésnek a magyar fül számára is érthetőbb és kedvesebb formái és szabályai szerint fejeznék ki.

Ez persze, nem volt könnyű. Nem valósulhatott meg azonnal, minden zök-

kenő nélkül. A latin klasszikusok és *Berzsenyi* igézetében élő ifjúság biztosabban kezelte az időmértékes alakzatokat, mint a hangsúlyost, „mivel bennök épen úgy kijelölhették a vers- és lábneemeket, mint *Horatiusban*”. Ez a *Székács*tól kölcsönzött megállapítás magától értetődően érvényes volt Sárosira, sőt eleinte még *Szakálra* is, kik *Berzsenyit*, a „dicső dicsőültet . . . fellengős ódákkal dicsőítették” az *Eperjesi Magyar Társaság* gyászünnepélyén 1836-ban is.

A hamar népszerűvé lett mezőberényi iskola, amelyet *Tessedik* „gazdasági és ipariskolájának” fáradhatatlan igazgatója: *Skolka András*, az ev. esperesség első tanítóegyesületének elnöke szervezett meg 1802-ben, sohasem szűkölködött kiemelkedő tehetségekben. Itt tanult a „nemzet papja”, az orosházi származású *Székács József* s vele 1848 kormánybiztosa: *Boczkó Dániel*, aztán Békéscsaba messze vidéken ismert nagy orvosa: *Réthy (Schlotterbeck) Pál*, öccsével a környék első nyomdászával, *Lipóttal*, továbbá a 2 kötetes szlovák—magyar, magyar—szlovák szótárt szerkesztő *Jancsovics István* szarvasi lelkész és testvére: *Pál* — a későbbi alispán —, de ide járt *Szakál Lajos* meg az akadémikus *Hadn Lajos*, ki elévülhetetlen érdemeket szerzett Békés megye történelmi múltjának kutatásában és feldolgozásában, sőt itt nevelkedett a magyar realista festészet egyik nagy alakja, *Petőfi* rokona és barátja, a mezőberényi származású *Orlai Petrics Soma* is. Volt hát kívül vetélkednie!

A főként búzát és kukoricát termelő, mezőgazdaságilag fejlett Mezőberényre — ahol *Skolka András* rektorsága idején, 1806-ban 22 malom őrölte a gabonát — „egy szélmalom, a többit lovak hajtják” —, azért esett az esperesség választása, mivel benne három nyelvű lakosság élt. Így a tanulók természetes közegben gyakorolhatták az evangélikus egyházi élet szempontjából fontos magyar, szlovák és német nyelvet. Mint fő elvet, ezt erősítette fel a bányai egyházkerület szuperintendensének „több nyelven írott, klasszikai szépségű körlevele” is, amellyel az új iskolát a nagyközönség szíves pártfogásába ajánlotta.

Magukénak vallották a szerb egyházak is, nem lévén még saját iskolájuk. A karlócai (karloviczi) patriarcha anyagilag is támogatta. Ahogy *Benka Gyula* közli iskolatörténetében, évi 20 forinttal járult hozzá a fenntartás költségeihez, „tekintettel a mezőberényi főgimnáziumot látogató délvidéki szerb tanulásra”.

Az anyakönyvben csakugyan sok délszláv tanuló neve szerepelt. Többek között a három *Stratimirovits* fiúé: *Demetriusé*, *Ignatiusé* (apja: Simeon) és *Istváné* (apja Joannes), akik 17—19 évesen 1829—1831 között látogatták a gimnázium felső osztályait. Kétségkívül mindhárman az iskola nagy barátja és pártfogója, a tekintélyes karlócai érsek-patriarcha rokonságához tartoztak.

A magyar—szerb kulturális kapcsolatok kiépítésén fáradozó *Stratimirovits* érsek nevét az irodalomtörténet számon tartja ma is. A dúsgazdag *Rudnai Nikolits* családnál 5 évig nevelősködő *Székács József* érdeklődését ugyanis ő

keltette fel és irányította rá a szerb irodalmi nyelv megteremtőjének: *Vuk Stefanovits Karadžič*nak népköltészeti gyűjtésére. Más szóval, az ő szellemi inspirációjának köszönhető, hogy 1836-ban végre önálló kötetben is megjelenhettek a „Szerb népdalok és hősregék” — *Székács* korszakos jelentőségű fordításában.

Fontosnak tartjuk ezeket márcsak azért is, hogy félreérthetetlen példákkal igazoljuk: Sárosi Mezőberényben olyan iskolába járt, ahol 1820-tól kezdve nemcsak a magyar nyelvben kiemelkedő eredményt elért tanulókat és tanárokat jutalmazták meg a báró *Podmanjitzky János* egyházmegyei felügyelő által folyamatosan küldött ösztöndíjból, hanem amely valóban *felekezeti és nemzeti-ségi különbség nélkül* szolgálta a magyar — mindenekelőtt az Alföld lakosságának közművelődési érdekeit. S ez így igaz. Szenvedélyesen dühös, „bundás indulatokat” megfékező és lecsillapító békés sziget volt Mezőberény iskolája, ahol „a sokféle nyelv és sok religió” nem zavarhatta meg a tanulók belső lelki nyugalmát, mert benne a nevelők egymás kölcsönös tiszteletére és megbecsülésére neveltek. Nem engedték, hogy „díszes epitheton”-nal — gúnyos *diszítő jelzőkkel* illessék és sértegessék egymást.

A mezőberényi gimnázium — miként többi társa is — mindenekelőtt egyházi érdekeket szolgált. Ezt dokumentálja a *Tomasek* igazgatása idején — azaz a 30-as évek elején — nagy népszerűségnek örvendő tanítóképzés is. Nem szabad természetesen mindjárt külön iskolatípusra gondolni. Mindössze arról van szó, hogy a tanárok a bölcsészeti osztálynak a népoktatás szempontjából szükségtelen tantárgyai helyett pedagógiai és didaktikai előadásokat tartottak. Ekként segítették elő, „hogy ezen messzire terjedő esperesség gyülekezeteinek számára alkalmas néptanítók képeztessenek”. Nemcsak az igény, hanem a tanulóknak megnyílvánuló érdeklődés nagyságára is vall, hogy „legalább 40 tanuló került ki az intézetből, ki közvetlenül innen lépett fontos (tanítói) hivatalába” — állapította meg adataiban pontos előadásában *Pecz Gyula*.

A pedagógia elméleti és gyakorlati kérdéseivel Sárosi nem került közelebbi kapcsolatba Mezőberényben, Eperjesen viszont közvetlenül a főiskola elvégzése után rövid időre tanítást is vállalt. Tény, hogy a mai gimnázium két felső osztályának megfelelő „philosophiai tanfolyam” küszöbéhez érve, szülei eldöntötték már, hogy ő is a családi hagyományt folytatja — közigazgatási pályára lép. Ehhez Eperjesen szerzett képesítést és biztos szakmai alapot.

Békés megyében a mezőgazdasági munkát és a paraszti életformát ismerte meg, míg a Mezőberénynél és Szarvasnál lélekszámra kisebb felvidéki városkában a polgárosodás könnyen érzékelhető, kézzelfogható jeleivel találkozott. Tervszerűen kijelölt, tágas, kövezett utcák, műalkotás számba menő magánházak és középületek fogadták. Volt benne minden. Nyomda, kórház, állandó német színház (a kassai magyar teátrum is gyakran vendégszerepelt a városban), árvaház, evangélikus kollégium főiskolai tagozattal, királyi katolikus gimnázium, görög keleti egyházi központ, számos megyei és körzeti jellegű

intézmény, bíróság stb. emelte a gazdag történelmi múlttal rendelkező város hírét, és tette megkülönböztetett jelentőségű szellemi központtá: „Tarca-parti Athén”-né. Politikai és gazdasági súlyát nemcsak 1514-ben elnyert szabad királyi városi címének és jogának, hanem Lengyel- és Oroszország felé irányuló évszázados kereskedelmének, fejlett gyolcs- és posztóüzemeinek, hegyaljai borexport-tevékenységének, több mint 1200 iparúzó-tömörítő 27 céhének is köszönhető. Az anyagi és szellemi kultúra ilyen szerencsés találkozása révén lett Felső-Magyarország egyik legintelligensebb és legélénkebb városa, egy nagy tájegység igazi központja.

Copf stílusú megyeházáján — hol nemrég *Kazinczy, Eötvös* és *Kossuth* gyakornokoskodott — éles kardként csapott össze a Habsburg érdekeket képviselő, aulikus főispánok vezette konzervatív és a haladó nemesek — kultúrált, vagyonos polgárok alkotta liberális tábor. Nemcsak a tisztújítások idején, más-kor is. Szenvedélyes vitáik 1848-at érlelték, s a társadalmi forma elavultságára, a reformok, a változás szükségességére figyelmeztettek. Ugyanakkor az eleven, lüktető életnek a biztató és lelkesítő jelei mellett ott kísértettek — mint óvatosságra intő, elkésérítő, lehangoló tények — a város távol- és közelmúltjának kegyetlen emlékei: *Caraffa* véstörvényszéke, a felekezetek közötti békét megzavaró 1714-es vallásháború és az alig néhány éve lezajlott felvidéki koleralázadás *Eötvös Ignác* irányította drákói elfojtása. Ezek sem tudták azonban közönyössé tenni, elvenni és megtörni az ellenzék harci kedvét. Különösen szellemi vezérük — a gazdasági és politikai életben egyaránt kiemelkedő *Újházy László* támadta hevesen a konzervatív államapparátust. A volt eperjesi diák 1837-ben a megyegyűlésen például olyan szenvedélyesen elszánt, lázító beszédet tartott a bebörtönzött országgyűlési ifjak érdekében, hogy a főispán felségárulási pert indított ellene, és csak 1840-ben *Lovassyék, Kossuthék* szabadon bocsátásakor szabadulhatott ki, akkor is a nádor közbenjárására.

Az ellenzékiesség terjesztője, a reformeszmék melegágya „Eperjes büszkesége” — a kuruc hagyományokat őrző, „ősi protestáns gimnázium” volt. Benne tanult *Thököly Imre*, akinek vagyonos híveit ugyan hamis vádak alapján megkínózhatta és kiirhatta *Caraffa*, elrettentő rémtette mégsem tudta labanc érzelművé félemlíteni a várost. Sőt. A kollégium örök mementó maradt. Még ha „királyi jóváhagyással” többször cserélt is gazdát, és hosszú időn át volt megszakítás nélkül — 1713—1773-ig — a királyhú jezsuiták kezén, majd mint katonai raktár az állam birtokában. Végül II. József tanácsára 1785-ben vásárolták vissza templomostul együtt az evangélikusok.

A nagy anyagi áldozatok árán, nehezen visszaszerzett eperjesi kollégium híven folytatta az „ősi” hagyományokat. Egyrészt védelmezte a protestantizmust a katolicizmus *ecclesia militans* (harcos egyház) erőinek támadásai ellen, másrészt erősítve a patrióta érzést, ellenállásra nevelt az idegen érdekeket képviselő Habsburg politikai törekvésekkel szemben. Elfogultság nélkül írhatta róla visszaemlékezésében *Haán Lajos*: „Az én időmben a legjobb pro-

testáns főiskolák közé tartozott”. Ezt nemcsak a tanulók 400-at is meghaladó létszámára, hanem kiváló, olykor az iskola költségén külföldi egyetemeken kiképeztetett tudós tanáira is alapozhatta. Nagy kitüntetésszámba ment, ha valakit méltónak ítélték az eperjesi főiskolai tanárságra. Jól megnézték, mit tud, mielőtt alkalmazták. S noha az egyházi felügyelőket az „adjátok meg a császárnak, ami a császáré” elv alapján a vallásos-aulikus főnemeselek közül választották, a hamarosan kerületi jelleget nyert iskola tanácsának sikerült mégis a megüresedett kollégiumi állásokat felvilágosult gondolkodó tanárokkal betöltenie. Ilyen volt *Kossuth* forradalmi szemléletének formálója, a racionalista gondolkodó *Greguss Mihály* (az esztéta *Greguss Ágost* apja) is, „akinek eperjesi nevelőmunkájára ekként emlékezett vissza a nagy tanítvány:” . . . ott (ti. Eperjesen) virradt fel lelkemben azoknak az elveknek világossága, melyek vezéreltek viharos életemben a hazám és felebarátaim iránti kötelesek ösvényén . . . *Greguss* tanár emlékének végtelen sokkal tartozom . . . Ő válogatta meg olvasókönyveimet . . . Kérdésemre adott feleleteivel világot gyújtott agyamban . . . Nemcsak tanítóm, de nevelőm is volt”. Méltó párja volt az a *Nemesényi Károly*, aki *Kis János Soproni Magyar Társaságának* mintájára és a reformországyűlés hatása alatt 1827-ben létre hozta a *Kollégiumi Magyar Társaságot*, s méginkább a külföldön iskolázott és az eperjesi kollégiumhoz mindvégig hű *Vandrák András*, aki *Greguss* utóadaként a bölcsészeti osztály mindenese lett. Logikát, lélektan, metafizikát, esztétikát, latin és magyar irodalmat, matematikát és fizikát tanított egyszerre. Később meg — mint igazgató — olyan hírre emelte az iskolát, hogy a *Pesti Divatlap* 1845-ös évfolyama szerint „a felföldi iskolák közt az eperjesi az, mely első fogta fel és végrehajtá feladását (feladatát): a magyar hazának, a jelen és jövő kornak nevelni hasznos férfiakat”. De ezt a szellemet képviselte a Magyar Társaság volt elnöke: *Székács József* is, aki tanítványával: *Nikolits Péterrel* együtt tanult 1833/34-ben jogot Eperjesen, s közben a bölcsészeti fakultáson a magyar nyelvet és irodalmat is tanította.

Helyesen döntött tehát *Szánthó Pál*, amikor ide küldte nevelőfiát. Sárosi hamar fel is találta magát az öreg falak között. Jól hasznosította a Szarvason, majd Mezőberényben szerzett szlovák nyelvtudást és a jól bevételt szaktárgyi ismereteket, s egyhamar kitűnt társai közül. Nemesak a főiskolai studiumok gyors és alapos elsajátításában járt az élen, hanem az iskolán belül szervezett, mintegy „külön respublicát képező”, úgynevezett „magyar és tót társaságok” buzgó szolgálatában is. Mindkettőben tevékenykedett. Különösképpen a magyar társaságban, de ahogy *Haán* említi — a *Sárosi Albumban* található visszaemlékezésében, „az eperjesi szlovák társaságba is eljárt, s nemegyszer hallottunk tőle tót verseket, melyek alá *Július Blatniczkynak* írta magát”. Emlékezete szerint *Ján Kollár* fő művének, a *Slary dcéra*-nak (Dicsőség lánya, Slava istennő leánya) az előénekét és néhány szonettjét is lefordította. Vagyis hű maradt a mezőberényi indításhoz, holott ekkor már a felvidéken nagyon

is éleződött a nemzetiségi ellentét. Nem tartjuk véletlennek, hogy *Hurban* vezetésével éppen Eperjesen (a városka lakóinak kb. a fele volt szlovák) bontottak zászlót 1849-ben *Kossuth* ellen a szlovák felkelők.

Az a 40—50 diák, aki a tanulás mellett hazafiúi kötelességének tartotta a társasági tagságot, és minden szerdán és szombaton összegyűlt a kollégiumban, hogy *Greguss* majd *Vandrák* irányításával egymás szemléletét és ízlését alakítsa, saját írói ambícióját erősítse, a főiskola legjobbjai közül került ki. A magyar reformkornak olyan érlelő-kiemelkedő egyéniségeit nevelte az eperjesi Magyar Társaság, mint *Pulszky Ferenc* és *Henszlmann Imre*, a neves műtörténész, vagy pl. a *Vachott terstvérek: Imre és Sándor*, továbbá *Lisznyay Kálmán*, *Kerényi Frigyes* (*Christman Emil* — írói álnévként a *Vidor Emilt* is használta), aztán *Irányi Dániel*, *Szakál Lajos*, *Haán Lajos*, *Hunfalvy János*, *Székács József*, *Eördögh Dániel*, *Riskó Ignác*, a zeneszerző *Thern Károly* és utoljára, de nem utolsó sorban *Sárosi Gyula*.

Költőnkben hamar felébredt az írói becsvágy. Már szintaxista korában is írt verseket. Vagyis amikor mint 13—14 éves diák a latin mondatant tanulta Mezőberényben. Szeretett verselgetni. Verseiből, melyeket a nagyszünetben Füzesgyarmaton írt, hamarosan el is küldött néhányat a *Magyar Kurir*nak. Mostohaapjának a tanácsára azonban, kinek nem volt ínyére, hogy ennyire vonzódik a költészethez (a bukástól féltette, vagy attól tartott, hogy a tervezett biztos megélhetést nyújtó életpályát a kétes sikerű, bizonytalan költőivel cseréli majd fel?) versei alá a *Gyula* nevet írta.

Mint másodéves költészet-tanuló, 1832-ben került Eperjesre, hol azonnal bekapcsolódott a Magyar Társaság munkájába. Itt jegyezte el végérvényesen magát a költészettel, feltehetően a lelkes hazafi: *Greguss Mihály* buzdítására, akinek a tanulókra gyakorolt páratlan ösztönző erejéről, nagy pedagógiai ráhatásáról szinte legendák keringtek. Három év alatt teljesen átformálta például *Kossuth* gondolkodásmódját, egész lelki alkatát, kisöpörve fejéből a világról, a jogról és az államról alkotott ósdi, gyermekteleg elképzeléseket, sőt mi több, racionalista nézeteivel felszabadította „a vallásos nevelés fegyelme” alól is. Lehet, hogy *Sárosi* is az ő indításával lépett az ateizmus útjára? Egyesek ugyanis e folyamat kezdetét Eperjeshez kötik, jóllehet ekkor még legfeljebb a kételyig jutott el. „Ateizmusa” nem volt megalapozott. Nem táplálkozott sem *Spinoza*, sem a francia materialisták filozófiájából, sem a természet (az anyagi valóság) megismerését, illetve a lét és a gondolkodás szoros összefüggését igazoló és szolgáló konkrét tudomány objektív törvényeiből. Nincs ateista vonás ebben a kicsit később megfogalmazott gondolatában sem: „Én azon vallást követem, melyet a helvéták; de azt tartom, hogy legszentebb vallás: a haza s emberiség! E kettőért küzdeni, mindenkor izzadni, nemesen, soha meg nem változható akaratom”. *Vörösmarty* közismert tétele — melyet *Sárosi* is magáévá tett — nem bizonyíték még az ateizmus mellett! Legfeljebb *Sárosinak* a reformkor leghaladóbb eszméivel való azonosulását dokumentálja.

A haladó szellemű professzor, *Greguss* nagy szálla volt az eperjesi konzervatív nemeselek szemében. Szabadelvűségét lépten-nyomon kifogásolták, erkölcsi nézeteit kárhoztatták. A kizárólag német nyelven beszélő aulikus egyházi felügyelő: *Pulszky Károly* sem rokonszenvezett vele. Örült, ha árthatott neki, noha fiának a legkedvesebb tanára volt. Cselekedett is azonnal, amint feljelentették — megszüntette teológiai előadásait (fiát is eltiltotta óráinak látogatásától), és tanári katedrájának elhagyására kényszerítette.

Osztályvédő cselekedet volt ez egy olyan ember részéről, akiről találóan állapította meg saját fia, hogy „a társadalmi viszonyokról alkotott fogalmai nagyon emlékeztettek a középkorra, sőt az óvilágra”. A szlovák nyelvet például „aljas”-nak ítélte, amely csak parasztok szájába való. (A magyar nyelvet — nem tudni — miként értékelte.) Lenézte és nem tekintette úri emberhez illőnek, ha valaki zsidóval kötött közelebbi ismeretséget, még kevésbé, ha barátságot. Egyedül „tisztes állásnak . . . a földbirtokosét tartotta, ki hivatalt nem visel, senkitől nem függ”.

Greguss fegyelmeje éppen abban a tanévben folyt, amikor Sárosi még csak ismerkedett a kollégiumi élettel. A következő évben — sajnos — már el is hagyta az intézetet. Hisszük mégis: nagy része volt abban, hogy fiatal tanítványának a figyelme egyre inkább történelmünk sokáig megtagadott hőisére: *Dózsára* irányult. A 30-as évek végén drámát kívánt írni róla. Csaknem egy évtizeddel *Eötvös* nagy regényének (*Magyarország 1514-ben*) a megjelenése előtt!! Ezeket kérdezte barátjától, *Pulszky Ferenc*től: „Lehet-e *Dózsát*, mint az arisztokrácia ellenében a népszabadság kivívásában áldozatul esett vitéz és derék hőst szép fényben festenem? És ha lehet, szabadna-e sajtó alá bocsátanom, vagyis inkább tanácsos lenne-e éppen mostan, midőn még *Széchenyi* is az izgatás ellen panaszkodik; az alkotmányos kedvezeteknek a népre is kiterjesztése pedig minden jelesb főt foglalkoztatja”.

Az Eperjesről elüldözött, újszerű történelemszemléletet formáló nagy népbarát tanítómester iránti tisztelet jelét látjuk abban is, hogy Sárosi egyik legsikeresebb mondai tárgyú költői elbeszélését, *A világtalan dalmok*-ot, melyet *Horváth János* a szerbus manir jellemző példajaként említ *A magyar irodalmi népiesség Faludtól Petőfiig* című tanulmányában, az apja nyomdokait követő *Greguss Ágost*nak dedikálta. Az első közlést — az *Emlény* 1839-es évfolyamában — még nem, csak a másodikat, az 1858-as kötetben lévő. Ne csodálkozzunk rajta! *Greguss Ágost* 9 évvel volt fiatalabb nála, s így Sárosi Eperjesen csak mint kisgyermeket ismerhette, hiszen 1833-tól apja 1838-ban bekövetkezett haláláig Pozsonyban élt és tanult. Vagyis a hatásos verssel inkább apja emléke előtt tisztelgett.

Nem erőszakolt az a következtetés, hogy „a guszliczák és tamborák királya”: a dallást tanító kragujeváci ősz mester és az anyját vigasztalni kívánó, félárva szabácsi hercegfői viszonyába kicsit beleérezte a sajátmagáét is. Olyan az, mint ha *Greguss*, az esztétika elismert tudós mestere őt oktatná a lant kezelésére. —

a költészet mesterfogásaira, a poézis mindenható erejére. Ezt az érzést erősítik bennünk azok a közös erkölcsi tulajdonságok is, melyek fiatal hasonmásához kötik: legelső ő is az iskolában, s úgy éri el a huzadik évét, hogy nem volt soha haszontalan perce, „szalmajáték kedvelése”. Nem élt felelőtlenül.

Az ajánlást kizárólag ez — a vers mondanivalója szempontjából sem lényegtelen — motívum indokolja. De csak abban az esetben, ha *Greguss Ágostot* apja életművének és eszméinek egyes folytatójaként, mintegy betetőzőjeként fogadjuk el. Ő ugyanis sohasem formálta Sárosi költői izlését. Ha viszont arra gondolunk, hogy a szép, igaz és jó egységét hirdető, a reformkorban is közkedvelt eszményítő esztétika elveit ő foglalta tudományos rendszerbe, feltételezésünk mindjárt reálisra is válik.

Greguss nagyon tisztelte merészen liberális gondolkodású apját, kinek több esztétikai műve jelent meg latinul, a kor tudományos nyelvén. Szellemi örökösének érezte magát. Hagyományörző és folytató fiúi szeretetét tükrözi, hogy közvetlenül a szabadságharc bukása után, szarvasi tanár korában, tanulmányából önálló gyűjteményt állított össze *Greguss Mihály válogatott kisebb munkái* címmel. Sajnos, a már kiszedett, de még fűzetlen íveket — mint lázító iratokat — lefoglaltatta, ládába rakatta és a *Réthy nyomdából* elszállíttatta a Helytartótanács, így annak egyetlen példánya sem kerülhetett az olvasók elé. A csaknem másfél évtizeddel korábban meghalt mester eszméitől tehát még a Bach-korszakban is félni lehetett, akárcsak fiáétól, akit azért sújtott börtönnel az abszolutista rendszer, mert Világos és Arad után is hirdetni merte: „A forradalom győzni és boldogítani fog”.

Amikor tehát *A világtalan dalnok*-kal Sárosi a tudós irodalomesztéta *Greguss Ágost* előtt tisztelgett, egyúttal édesapja, a nagyszerű magvető *Greguss Mihály* emlékének is hódolt.

A Magyar Társaságban frissebb irodalmi élmények és ismeretek birtokába jutottak a tagok, mint a főiskolán. Itt az élő irodalom kapta a vezérszólamot. Külön könyvtárukban, amelynek 1833-ban 60 kötetvel vetették meg az alapját, a kortárs költők, írók, tudósok (*Vörösmarty, Bajza, Toldy, Czuczor, Döbrentei* stb.) kötetei foglalták el a főhelyet. Belőlük merítették hitet és erőt alkotó munkájukhoz a költői lelkületű ifjak. Összejöveiknek állandó résztvevői voltak: az ő verseiket és prózai alkotásaikat adták elő a leggyakrabban és a legszívesebben.

Az elnökség jól átgondolt terv szerint osztotta meg a feladatokat, nemcsak a szavalók és bírálók, hanem a szépirodalmi és a tudományos dolgozatokat író tagok és kritikusaik között is. Legnagyobb gonddal a nagy nyilvánosság előtt tartott *örömnemekre* készültek fel, amelyeken — ha arra előzőleg érdemeseknek minősültek — saját próbálkozásait is bemutatták. Különösen olyankor volt élénk és heves a vita, ha egymás műveit kritizálták; ilyenkor nem feszélyezte őket a szerző országos neve.

Előfordult az is, hogy diákesínyek fűszerezték a bírálatokat. Egy ilyenről így

számolt be *Haán Lajos*: „Emlékezem, hogy egyszer 1838-ban, amint éppen elkezdtek az ülést, egyszer betoppannak az alispán vezérlete alatt a megye legelőkelőbb tagjai. Éppen az én dolgom, *Rákóczi dala* című, volt szőnyegen. Sárosy Gyula volt a bírálóm, s igen megdicsérte dalomat. De ezért kifogásai is voltak ellene; nevezetesen azt kifogásolta, hogy ez a kifejezés — irányozza a lélekkaland — igen merész kép. Pedig a kópé, éppen ő diktálta ezt nekem. Amint tudni illik, délelőtt az iskolában ülök Sárosy mellett, és dolgozom a dalt, egészen odáig: s ha majd e vad határokon véglángja szűmnek elhaland, — sehogy se tudtam tovább boldogulni, s mondtam Sárosynak: no, diktálj hát valamit hozzá, poéta!, s ő azonnal azt mondja rá: s útját szebb csillagok felé irányozza a lélekkaland. Tetszett nekem, és elfogadtam. S íme, a gaz kópé azt kifogásolta, amit ő diktált”.

A vers — nem szükséges mondani — Sárosi fricskája ellenére is „szörnyen tetszett a publikumnak”. Hosszan tartó taps honorálta szerzője fáradozásait. A békéscsabai *Haán* ugyanis jól megérezte, mit vár Eperjes és Felső-Magyarország haladó érzelmű közönsége 1837-ben *Lovassy*-ék bebörtönzése és *Ujházy* hűtlenségi pere idején. Nem érdekelte a művészi teljesítmény milyensége, csak a szabadság bajnokára, a függetlenség szimbólumára emlékeztető téma és motívum: a város felett őrködő s a versben is idézett sárosi vár — a *Rákócziak* egykori fészke. Ez fogadtatta el az erőt sejtető dagályos stílust és a fenkölt hangvételt ugyanúgy, mint a romantikus költészet eszköztárából származó szokatlan szóösszetételeket (az idézett 2 sorban pl. „végláng”, „lélekkaland”) a poétikus ízű szavakat („szü” — szív helyett) és az előkelő hatást vadászó igealakokat (pl. „elhaland”) stb.

Sárosi fiatalkori verseiben is minduntalan felfedezhetőek ezek a romantikus jegyek. Az almanach-líra negédes-modoros tenyészte is kedvelte őket. Érthető hát, hogy a kortárs költészetet mélyebben ismerő Sárosi azonnal tudott segíteni *Haánnak*, hiszen kezdetben ő is a *Bajza* hatása alatt kialakult szentimentális lágyságú almanach-lírárt művelte, és mint a mesterséges „érzemények” — finomkodó művészi megoldások helyzetdal-költője vált ismertté. Nehezen is tudott beletörődni abba, hogy *Petőfi* közvetlen, természetes nyelve irodalmi rangra emelkedhet. Csak később értette meg a népiesség politikai jelentőségét, és látott minőségbeli különbséget a póriás és a népi között. Addig nem kis maliciával egyszerűen „káplárköltő”-nek titulálta *Petőfit*.

Költői eszményképe az *Athenaeum* vezető egyénisége, *Vörösmarty* volt. Amennyire tehetette, minden lépését és művét szemmel tartotta. 1838. aug. 8-án Eperjesről *Szakál Lajosnak* küldött levelében még arról is beszámolt, hogy végre „*Bajza*, *Schedel (Toldy Ferenc)* és *Vörösmarty*, az *Athenaeum*nak a szerkesztői, félbeszakítják a csendet, mellyel a *Hírnök* és *Rajzolatok* mocskait szenvedni eddig türelmesek valának, s megvirgácsolják a két szemtelen hírlap szemtelen szerkesztőit úgy, hogy mint előre képzelem, lesz a kutyáknak egy darabig min rágódnik”. Igazat közölt: *Bajzáék* csakugyan megindították az

ellentámadást *Csató Pál* „monarchico-aristocrata” kormányformát védő lapja, a pozsonyi *Hírnök* és a *Munkácsy János* szerkesztette *Rajzolatok* ellen, amelyek és akik látszólag csak az akadémiai választások ürügyén támadtak rá a nagy tekintélyű „triceps redakcióra” — az *Athenaeum* háromtagú szerkesztőbizottságára. Végül csakugyan jól el is verték rajtuk a port; úgy, ahogy ő gondolta.

Érdemes felfigyelni arra a pártosan szenvedélyes hangra, amellyel Sárosi ezt az egy esélyes, szellemileg egyenlőtlen küzdelmet kommentálta a *Szakál Lajos*nak írt levélben: „Ilének is már egyszer *Munkácsyt* agyonverni; a sokat ugatónak (ti. *Csató Pálnak*) *Bajza* lesz sintére, s alkalmasint *Schedel* fogja felette elmondani a halotti prédikációt. Textus: Boldog, százszor boldog, aki nem született. Aki nem ízlelte még meg az életet. De jaj! aki egyszer van és kezdett lenni; Örök halál annak semmiségbe menni”. (*Csokonai: Halhatatlanság — értsd: A lélek halhatatlansága*). Bizonyos, hogy ez a szenvedélyesség és ez a pártos állásfoglalás vezette tanításában is.

Az 1837. június 17-én tartott évváró örömműnnp *Kovács Ágoston*nal szemben győztesen megvívott költői párbaja után ugyanis jogi diplomáját megszerelve, nemcsak a megyeházára került be gyakornoknak, hanem a kollégiumban a magyar nyelv és a történelem „nyilvános” tanítására is megbízást kapott. Heti 6 órát kitevő elfoglaltságán túl részt vett a *Magyar Társaság* irányításában is, sőt még magán-órákat is adott. Magyar nyelvet tanított. Önmaga és tanítványai munkájának a megkönnyebbítése céljából grammatikát írt, amely *Nyelvészske, vagy a magyar nyelv fő nehézségei szabályokban, párbeszédekben és példaképekben* címmel ugyanabban az évben — tehát 1837-ben — Kassán jelent meg. Kis művében a kor sajátos szakmai gondjaira is reflektált. Állást foglalt *Táncsiccsal* és *Vajda Péterrel* egyetértve a kettős mássalhangzók írásában, s azt ajánlotta, hagyják el az összetett betűket, írjanak „cz” helyett c-t, a *cs, gy, ly, ny, sz, ty* és *zs* helyett pedig — a szlovák írásmódhoz hasonlóan — csak az első betűket használják, föléjük ékezetet rakva.

Egyszerre az élet sűrűjébe került. Sokrétű és nagy mérvű tehervállalása háttérében — mint fő vonás — a fiatal ember erőpróbája állt. Meg akart bizonyosodni arról, mire képes. Tudhat-e mások anyagi támogatása és szellemi gyámkodása nélkül is biztos alapot teremteni az önálló nyugodt élethez. Akkori életfilozófiájával — ennek sajnálatos módon sohasem tudott érvényt szerezni — tökéletesen egybevágott ez a buzgalom. Ezeket vallotta: „Testinek kell lenni . . . az embernek, mert főleg testből áll; mert nemesebb része, s az abból fakadó nemes tulajdonok, mint alapon a testen nyugosznak. Egészséges testben lakik egészséges lélek — s egészséges lélek szül egészséges elveket, s ezek lehetnek ismét egészséges eredményűek. *Kinek a sors nem nyújtott, keresni* — ki apjának ezereiben öröködék, azokat gazdaság által fenntartani s gyarapítani *kell*, hogy oly állapotba helyezzük magunkat, mely célszerű, mely alkalmas és sükeres eszköz lehessen *nemesebb, azaz szellemi célok elérhetésére* . . . nem szerfeletti vágyak emberének felette kevés, s csak annyi

kell, amennyivel mindennapi szükségleteit fedezheti. Lehetnek ugyan nem mindennapi szükségek feles számúak, többek vagy kevesebbek aszerint, amint tisztább vagy aljasabb szenvedelemmel (szenvedéllyel) bírnak; de a bölcsnek főelve legyen magát mindenben korlátozni, s ha fájalmát, mely ez vagy ama szükségének nem teljesíthetésén támadott, szakadatlan munka és életzaj között öli el, a sok neki kevés lehet, és a kevés igen sok! Nem lehet a testi szükségekre nézve határt szabni — mert azok előre nem tudhatók; de korlátozkodni mindenben lehet . . . Te legboldogabbnak mondd azt, ki úgy képes szellemi boldogságát elérni, hogy egyúttal a testi szükségre és kényelemre valókat is megszerzi: erre akadjunk rá, úgy megtaláltuk a mennyország kulcsát! Nem úgy! *Legboldogabb: ki oly kényelmes állapotba tudja magát helyezni, melyben szellemi célokra teljes nyugalommal törekedhessék!* . . . ezen elvek csak egyes, itt (ti. Eperjesen) különösen csak tudományos emberre, legszorosabban pedig csak rám alkalmazhatók”.

Egy szó sem utal itt transzcendens, metafizikus célokra és feladatokra. Ilyenek nem foglalkoztatták. A *nemes*, a *szellemi* — szerinte — a közéletiségben kap értelmet és reális tartalmat. Eszményképe a német klasszikus filozófia boldogságtanának modellje, a *társadalmilag hasznos ember*, aki minden erejét és képességét a „szolgálatra” összpontosíthatja és összpontosítja, mint-hogy nem teszi tehetetlenné a lélekölő szegénység. Nem hedonista élvhajhászás, nem a fesztelen, könnyed élet vágya sarkallta Sárosit a pénzszerző munkára. A magát mindenben okosan és ésszerűen korlátozni tudó bölcs önmérséklet elvén állt. A viszonylagos jólét, az ú. n. *kényelmes állapot* megteremtése az értelmes ember számára csak az önmegvalósítás, a hasznos közéletiség szempontjából lehet fontos. Ezért vágyott, ezért sóvárgott utána ő is.

1840 őszi élt Eperjesen. Szögezzük le bátran: sokat köszönhetett a kis felvidéki városkának. Nem elsősorban *Csupka András* ügyvéd jogi oktatására célunk, amely ugyan minőségileg is adott annyit, mint amennyit Debrecen vagy Sárospatak (a felvilágosult *Kövy Sándor* professzor 1829-ben meghalt!) ígért a „helvéták vallását követő” Sárosi-nak. Állításunkat erősíti az a körülmény is, hogy a „jogi kurzus” elvégzésére *Szakál Lajos* is Eperjessel cserélte fel Debrecent. Sokkal inkább arra a pezsgő szellemi-kulturális életre gondolunk, amely a polgárosodás egyenes következményeként Észak-Magyarország egyik központjává tette az ipari és kereskedelmi szempontból is kiemelkedő jelentőségű, nagy forgalmú várost. Ilyen szereppel és adottsággal nemhogy Sárospatak, de — használjuk *Szakál Lajos* találó jelzőjét — az „50 ezernyi szalonnás tömeget” képviselő Debrecen sem dicsekedhetett a reformkorban.

Eperjesen nagyon megbecsülték a fiatalság szellemi frissességét és lelkes tenniakarását. Mertek építeni is rá. Megértéssel és támogató szeretettel fogadták Sárosit is a megyeházán. Nemcsak a Magyar Társaság kiadványában, a *Jácint*-ban közölt verseit méltányolták; — tisztelték alapos jogi ismereteit, liberális gondolkodásmódját és szűkös anyagi helyzete ellenére példás haza-

fias áldozatkészségét is. „Az irodalmat, mely nélkül nemzeti élet nincs — írta eperjesi korszakában — pártolnunk kell, nemcsak szóval, de tettleg is. Én fölöttébb szegény ember vagyok, de e tekintetben az áldozatot nem kímélem. A mi nemzetségünk ellen sok elem törekedik; ennek leghatalmasabb ellenmérge az irodalom; s azon erő, mely ez úton kifejtetik”. Hasonló patrióta öntudattal vett részt abban a vármegyei bizottságban, amely a magyar nyelv hivatalos nyelvvé tételének a kimunkálására állt össze, és amihez biztos elvi alapot a kollégiumban végzett pedagógiai és társasági munka szolgáltatott neki. A bizottság tervezete, amelyet az ország minden vármegyéjéhez eljuttattak, valóban nagyon átgondolt, sok részletkérdést felvillantó és javaslatba hozó elaborátum volt. (Csak zárójelbe illik a költői kérdés: Vajon, mi lett volna belőle, ha Sárospatakon a *Kazinczy* féle nyelvújítást ellenző *Kövy* professzor szellemi hagyatékán nevelkedik!?)

Sárosi fontos szemléletalkító városa volt Eperjes. Másod- majd első aljegyzővé történt előléptetésével a megyei közigazgatás ügyintézéséből mind több és több munkaterület gondja és kötelessége hárult rá. A panaszok és beadványok kivizsgálása során érzelmileg egyre közelebb jutott az egyszerű emberekhez, s megszerette a becsületesen dolgozó népet. „Különös részvétellel” gyönyörködött vasárnapi szórakozásaiban, elbűvölten nézte díszes, ünnepi népviseletüket, éberén figyelte emberi tartásukat és sajátos életvitelüket. Ezeknek az érzelmi indítású vizsgálódásoknak köszönhette, hogy mint költő is sokat változott. Egyrészt tudatosan keresni kezdte a szocialis témákat egészen a *Dózsa* tragédia tervéig, másrészt felszabadult az alól a nyelvi és formai nyűg alól, amelyet a klasszikus költészet *Berzsenyi* által közvetített „latinizáló” szelleme gyakorolt rá. Itt Eperjesen próbálkozott először a népdal-formával, és itt ismerte meg és kezdte tanulmányozni a *Dugonics* féle *Magyar példabeszédek és jeles közmondások* gyűjteményt, amely végül leg híresebb munkájának, a *Ponyvára került Arany Trombitának* is nélkülözhetetlen nyelvi stiláris forrása lett.

Nehéz lenne megérteni, miért hagyta el a szeretett várost, ha nem tudnánk családalapítási szándékáról. Már 1838 nyarán — mikor a megyei vezérkarban várható nagy személyi változások hírére közölte unokatestvérével, ezt kérte *Szakál Lajostól*: „...hass valahová leendő bejuthatásom ügyében”. Olyan hivatalt keresett, amelyre bátran alapozhatta *Hilvéthy Arnoldinával* kötendő házasságát. Ezt találta meg az aradi váltótörvényszék jegyzői majd előadó-bírói beosztásában. Visszakerült tehát szülőföldjére.

Költői szempontból viszonylag sok újat hozott az aradi élet. A szokványos udvarló-bókoló emlékkönyv-versek és szerelmi dalok mellett nemesi életformát kigúnyoló, népies hangú szatírák (*Ó aradi Maradi Mihálynak fejtől való fája*), gondolati lírához közelítő, demokratikus töltésű hazafias versek jelzik a téma- és műfajbeli gazdagodást és az új út keresését. Kitágult a világirodalom iránti érdeklődése is. *Jan Kollár* és *Mickiewicz* után, akinek *Pan Ta-*

deusát — a széthullóban lévő feudalizmusnak ezt a pompás helyzetképét — kedvelte mindenek fölött, a román népköltészetet kezdte tanulmányozni. Kétségkívül új környezete és új beosztása hatására. (Ezt tükrözi a *Vidák Gyorgye* című költői elbeszélése is.)

Ez ugyanis múlhatatlanul szükségessé tette a román nyelvtudást. Az 1840. XV. törvényekkel az ország 7 városában életre hívott, váltó- és csődügyekben ítélkező bíróság aradi kerületi irodájában gyakran fordultak meg román anyanyelvű ügyfelek. A szerződések megkötéséhez, a peres ügyekben való igazságos döntéshez a bírák román köznyelvi jártassága kellett. Nem valószínű tehát, hogy hasonló irodalmi indítással fordult volna a román nyelv és népköltészet felé, mint *Székács* a szerbhez, jöllehet az ú. n. *Erdélyi Iskola* (*Scoala Ardeleana*) tevékenységével felerősödő román nemzeti öntudat specifikus jegyeivel Arad környékén is találkozhatott. Mikre gondolunk? Például az anyanyelvi iskolák felállítására, a nyelvtudomány tudatos művelésére, a román nyelv *latinításának* bizonyítására, a népköltészeti termékek gyűjtésére, a román nyelvű szépirodalom szolgálatára stb. Olyan írók—költők tevékenységére, mint pl. az Arad megyei születésű *Vasile Aaron* (*Klopstock*, *Vergilius* fordítója), továbbá a magyar (*Gyergyai*, *Fazekas*, *Mészáros Ignác*) és német források alapján munkálkodó *Ion Barac*, az *Ezeregyéjszaka* meséinek a *Till Eulenspiegel*nek, a *Ludas Matyinak*, az *Árgirus* históriájának, az *Odüsszeiának*, *Shakespeare Hamletjének* stb. fordítója illetve népies átdolgozója, vagy a *Cigányeposz* Vajdahunyad mellett született s a polgári demokráciával rokonszenvező költője: *Ion Budai-Deleanu*, akik mint a román nép öntudatra ébresztésének és egyenjogúsításának előharcosai, a „*natio tolerata*” — a megtúrt nemzet-megkülönböztető bélyege elleni küzdelemre tették fel életüket.

Az új milió friss élményei — az Arad megyei vezető családokkal kiépített személyes kapcsolatrendszer sem tudta elterelni Sárosi figyelmét a kor szociális bajairól és a reformkor liberális törekvéseiről. A még 1838-ban Eperjesen írt forradalmi hangvételű *Lovassy dalát* követően is foglalkoztatta a téma és vele a börtön filozófiája, ha nem is jutott el odáig, mint a századforduló proletárvilágköltője: az orosházi származású *Csizmadia Sándor*, aki szinte világformáló erőt tulajdonított neki:

A börtön egy nagy alkotó erő,
Az élet onnét árad szerteszét.
Szabadságfája, mely kint nagyra nő:
Börtönfenékbe veri gyökerét . . .
Mártirok adnak neki táperőt,
S minél több vértanú jut be oda,
Annál gyorsabban tör az ég felé,
És szebb virágokat hoz majd a fa.

A társadalmi előítélet az országos méretű tiltakozás ellenére sem engedhetett meg a hivatalnok Sárosinak a reformkorban ehhez hasonló következtetéseket. Nem ért még meg rá az idő. Különben is ő tágabb értelemben kezelte a fogalmat. A cselekvésében és gondolkodásában korlátozott ember jelenét, földi világát és idealisták által elképzelt jövőjét érezte és látta börtönnek; az ellen tiltakozott a szabadságra született homo sapiens nevében és érdekében:

Börtön az élet, rabja az ember,
Éljen az önkény! ellene viv.
És mi az ember? börtön . . . A lélek?
Rabja — múltékony, mostoha miv.
Börtön az ég is! égbe csigázza
Népe eszét a bibliahiv:
Börtön az élet, börtön az ember,
Börtön a lélek, börtön a szív.
Szívbe csukottan boldogul élvén.
Fügtem az édes pillanat élvén.
S most — örömminek e falon át
Hallom a múltból hattyúdalát.

Nehéz és hiábavaló kísérlet lenne persze ezt az ekkor keletkezett verset (*A börtönben*), mely érthetően csak Sárosi halála évében, 1861-ben jelent meg nyomtatásban, függetleníteni a közeli Szalontára visszahúzódó *Lovassy László* személyétől, akinek rokkant állapotáról 1840 nyarán így adott tudósítást *Csengery Imre*: „. . . honn van Szalontán, de csak testileg: a szellem kiaszott. Lassú, melancholikus észbetegséget hozza börtönéből. Egyedül társaságban van jobban, de ő azt kerüli, s magányt keres”. Valóban ő hallotta a „falon” át a boldogság múltat idéző „hatyúdalát”.

A börtönben a mélyen átélt eperjesi élményeknek: *Újházy László* rebellis felszólalásának és hűtlenségi perének, meg a „királyság ellen lázadó” országgyűlési ifjak bebörtönzésének s elsősorban a *szabadság vértanújaként* tisztelt, elborult elméjű *Lovassy* szomorú emberi tragédiájának köszönhetette létét. Érvelésének hevét az irántuk érzett tisztelet és a sorsukat fájlaló dac tüze szította. Mintát *Vörösmarty* szolgáltatót hozzá a *Csongor és Tünde* önemésztőtépelő tudósának isten-fogalmat tisztázni akaró makacs szenvedélyével és gondolati ihletésű, társadalompolitikai kérdéseket feszegető költeményeinek elviségével; a népboldogító eszmék vértanúinak megcsúfolt sorsával, illetve a politikai társadalmi elkötelezettség „és mégis mégis fáradozni kell” hitének elszántságával.

Ekkor, vagyis aradi váltótörvényszéki munkássága idején, lazult meg

Sárosi szoros kapcsolata megyénkkel. Anyja, majd nevelőapja halála után — akiket 1842-ben az imádásig szeretett feleség is követett — már csak féltestvére és unokatestvére révén kötődött Békéshez. Hozzájuk azonban továbbra is tiszta, meleg barátsággal ragaszkodott. Viszonyuk nem lett üres formalitás, amint ezt a már említett *Az egyszéri szolgabíró* dedikálása, meg az a nem mindennapi bizalom is jelzi hogy *Szakálék* köröstarcsai házában érezte legbiztonságosabb helyen nagy művét, a szabadságharc üldözött krónikáját, az *Arany Trombitát*. Mint azt a *Szakálról* szóló fejezetben is említettük, csak ugyan híven őrizték mindaddig, míg a keresésére kivezényelt császári katonák kutatni nem kezdtek utána a faluban. Valószínűleg ennek a példás emberségnek és Sárosi gyakori vendégeskedésének az emlékét tisztelték meg a község lakói azzal, hogy egyik utcájukat *Aranytrombita utca*-ra keresztelték el.

Rajtuk és egy-két hivatalnoktársan kívül legfeljebb *Vajda Péter*-rel barátkozott. Személyes ismeretségükre abból az 1843. október 11-én kelt leveléből következtetünk, amelyben a címzett *Erdélyi Jánost* is arról tudatta, hogy vele együtt a nemrég leköltözött költő—tanár *Vajdát* is meghívta a szülőfalujával szomszédos üdülőhelyre: Monyászára (Menyháza).

1848. májusáig dolgozott az aradi váltótörvényszéken. Felettesei nagyon meg lehettek elégedve mind szakmai felkészültségével, mind munkaerkölcsével, mert ekkor az a nagy megtiszteltetés érte, hogy a pesti váltófőtörvényszék előadó-ülnökévé nevezték ki. Közben 1847-ben — irodalmi munkásságának elismeréseként — a *Kisfaludy Társaság* is tagjává választotta.

A márciusi forradalom és a szabadságharc idején költői tevékenysége hirtelen felerősödött. Konkrét célt kapott, s ennek megfelelően hangja keménnyé vált. Kérlelhetetlen Habsburg-gyűlölet, nagyfokú politikai tudatosság, szenvedélyes nép- és szabadságszeretet, okosan érvelő eleven vitázó kedv, érzelmi és logikai húrokon egyaránt játszó pompás előadókészség (ennek köszönhette döntő sikerét az eperjesi költői versenyen is) és páratlan meggyőző, agitatív erő jellemezte. Teljesen azonosult *Kossuth* politikai elképzeléseivel. *Jellasics* betörésekor — hitet téve a „legszentebb vallás a haza s emberiség” eszméje mellett — elszánt harcra serkentett és tüzelt. Ekként mutatott rá a nemzetközi összefüggésekre:

Párizs mellett a nép „legyen” szavára
Világrázólag megdördült az ég.

....

S a csattanás, mely országokra szólt
Világszabadság vészdörgése volt.

Lenyilt az égből március virága
Hozván nekünk is új életmagot

.....

S ezer reménynek hirdetője lón.

Mint látható, bizton tudta és hirdette: hazánk sorsa szorosan hozzá van kötve a „népek hazája nagy világ”-ügyéhez. Más szóval — a magyar szabadság kizárólag a világszabadságért vívott szent harc függvénye és következménye lehet. Hamar felismerte azonban a Habsburg ház kétszínű politikáját, és figyelmeztetett is: Vigyázzatok!, „kígyó övedzi a szent koronát”. Igazságérzetét és magyarságtudatát egyaránt sértette, hogy a király fogadott esküjét feledve, „gázságot űz a felség szent nevével”, és

A fajgyűlölet üszkét lángra szítá,
Fölszaggatá a nemzet nyers sebét;
Magát a poklot ellenünk uszítá,
S a népszabadság minden vérebét.

A „kamarilla pokolműveinek” ismeretében végül kíméletlen megtorlásra, végső leszámolásra hívta fel a népet:

Bár sújtson a villámok ezere:
Tenger szemeddel nyílt egekbe nézz!
De benned, amíg dúl a fürgeteg
Saját képét Isten se lássa meg!
Fegyverre nép! ossz lánghalált a vasból,

.....

Fegyverre nép! sorsod kezekben áll,
Ütött az óra: *élet vagy halál!*

Legjobban a huszárokat tisztelte. Az elragadtatottság igézetével figyelte harcaikat, és szólott halálmegvető bátorságukról, nemes férfiasságukról. Nemcsak az *Arany Trombita* nyolcadik leheletében, hanem egyik közismert

harci dalában, az *Oláh György* által a *Békés vármegyei Régészeti és Művelődéstörténeti Társulat* 1888/89-e évkönyvében közölt *Huszár miatyánkban* is:

Ha jó a német, vagy cseh, vagy akárki,
Aki a bajuszát szokta beretválni,
Ne segítsd én uram, se engem, se őtet,
Csak saját vitézség adjon dicsőséget!

Hunyd be két szemednek ezüst szempilláját,
Ha kezdi te néped ellen a csatáját.
A többit én Uram, teremő Istenem
Ten dicsóságodra emberül bevégezem.

A huszár bátor helytállásáról, nemes ellenfél-mivoltáról pedig ezt a feledhetetlen képet festette az *Arany Trombitában*:

Történt, hogy a huszár talált egy gyermeket,
Mely az ellenségből a harctéren rekedt,
S míg a gyermek apját halálra karcolta,
Magát a gyermeket megszánta, csókolta.
S egy-két öreg cseppet hullatván szeméből,
Kivitte a halál sűrű örvényéből.
Mert a huszár szíve olyan, mint a kardja,
Addig hajlik, amíg ő maga akarja.

.....

Csak a vitézségnek van nála kelete,
De kegyetlenkedni már nem természeté.

Ezzel az eszményített ábrázolással a katonák mintaképévé magasodott az erkölcsileg hibátlan délceg huszár, aki vakmerő elszántságával és szép emberiségével méltó a legnagyobb tiszteletre és elismerésre. Nem látctt nála ő sem különbet:

Ha én Isten volnék, csak azt vinném végbe,
Hogy lóháton menne a huszár az égbe.
Menyeeske! Ha feléd huszár nyújtja száját,
Csókold meg a világ első katonáját —

fejezte be a róla, a „pardont sem adni sem kérni nem szokott” huszárról szóló éneket.

Sárosi *Kossuth* végsőkéig kitartó bizalmasa (anyai ágon távoli rokona) lévén, a kormányt Debrecenbe, Gyulára és Aradra is elkísérte. Tőle — mármint Kossuthtól — szerezte pontos értesüléseit: krónikáséneke alapanyagát. Az ő segítő közbenjárásával ismerte meg a bizalmas iratokat, a legfrissebb harci jelentéseket, a diplomácia híreit, a kiadott kormányhatározatokat és a hozzájuk fűzött értékelő magyarázatokat. Emellett 1849-ben még a kormánnyal együtt vándorló pesti váltófőtörvényszék elnöki munkakörét is betöltötte (erre az elnöki székre utalt a bevezetőnkben ismertetett *Verhőr* — kihallgatás — című versében), majd kormánybiztos és képviselő is volt. Pihentető szabadidő nélkül, tele felelősségteljes munkával és súlyos kötelezettségekkel. E sokféle beosztás mellett is talált azonban időt és módot arra, hogy *Kossuth* határozott kívánságát teljesítve, mint valami vándorénekes, népe öntudatának élesztője, ébrentartója legyen. Akár egy modern *Tinódi*, úgy járt vidékről vidékre, hogy találkozzék a néppel, pénzt gyűjtsön a megsebesült katonák számára, és hírt adjon a harcok állásáról, a bel- és külpolitikai helyzetről, megfújván az „Arany Trombitát”, melyet „örök igazság parancsolatjára a népnek mondva készített”.

Nem szégyellte ezt a költők számára szokatlan szerepet. Jól érezte a kor és az irodalom szükségszerű egymásra hatását. Mindenütt szeretettel fogadták, és lelkesen ünnepelték. Élete legtartalmasabb és legdicőségesebb korszaka volt ez. Annak tartotta ő maga is. Nevét gyorsan szárnyára vette a hír, ismerte széles e haza. Fő művét, a „kizárólag politikai szükségre készült”, forradalmi erejű *Arany Trombitát* mohón hallgatta a sikerektől megittasodott tömeg. Mindenki, akinek szívében a haza, a nép és a szabadság iránti szeretet tüze égett. Híttek is neki, mert a hazaszeretet Sárosiban „nem valami elvont, tartalmatlan frázis, hanem állásfoglalás, harci program, lángoló szeretet és lángoló gyűlölet foglalata” volt.

A páros rímű alexandrinusokban írt, 12 leheletre oszló mű hű kifejezője a kor lázas, izgatott hangulatának. *Pándi Pál* találó jellemzését átvéve, benne a „frissesség szele csapja meg az olvasót, amely az eseményeknek akkori izzásából s az előadás mikéntjéből fakad . . . irodalmi értékét az egyre erősebben felcsapó lírai szenvedély, a tömör, találó jellemzések, a stílus közvetlensége, előadásmódja adják. . . . Itt a tények epikája és lírája uralkodik, mint ahogy a szabadságharc története maga is hősköltemény. Sárosi tudósít, eseményeket

közöl, személyeket jellemez, — de távol áll tőle mindenféle ‚objektívizmus‘, a történetek hűvös, kívülről szemlélése . . . izig-vérig benne él az események sodrában, egy forradalmár pártosságával jellemez egyes személyeket és világít meg eseményeket”.

Ezért lehetett az *Arany trombita* a korszak „leghosszabb, leglázásabb” s tegyük hozzá leghitelesebb verses krónikája, a szabadságharc „szilaj panegirise” — elragadtatott dicsőítő verse. Igazi politikai tett. Nemcsak Sárosi lelkének, hanem a pattanásig feszült légkörnek is hű tükörképe. Olyan idő terméke, amelyben az irodalom megértette a politikát és a politika is az irodalmat.

Megyénkről a „*Mit csinál a nép?*” alcímet viselő ötödik leheletben beszélt bővebben „az úri jószágok önkéntes felosztása” kapcsán. Közvetlenül a kamarilla ártalmas tevékenységének gyilkos erejű bemutatása után. Nem a véres eseményekről szándékozott énekelni. A kormány állásfoglalását képviselte, s azt fejtegette. Nem fedte fel sem az Orosházán kivégzett *Olá István* históriás, sem a mezőberényi *Frey Ádám* halálának körülményeit. Nem szólt a „zavargások” (Orosháza, Mezőberény, Békés, Gyoma, Vári, Kétegyháza, Füzesgyarmat, Szeghalom, Vésztő stb.) igazi hátteréről, a paraszti „ingerültség, zabolátlanlás, dühvel határos indulatoskodás” okairól: a *táblabíró politika* nemesi igazságszolgáltatásának öröklött ítéleteiről, végzéseiről és szemléletéről. Nem bírálta, hogy „a legelő felosztása körüli” törvények mennyire „határozatlanok és minden oldalra vonhatók”. De nem reflektált a gyulai származású *Pálffy Albert* szerkesztésében megjelenő *Március Tizenötödike* és *Táncsics* radikálisabb intézkedéseket és törvényeket sürgető néplapjának, a *Munkások Újságának* a jelzéseire sem. Még csak a megyei jelentések gyors hangváltására sem figyelt fel. Arra, hogy az a vármegyei vezérkar, amelyik a március 15-ével kapcsolatosan kiadott hivatalos nyilatkozatában még azt szögezte le, hogy „a százados halogatás veszélyes fonalát tovább nyújtani nem szabad . . . s megyénk népe egész átaljában megérett arra, hogy isten és az emberiség törvényei után igényelt polgári jogokat és szabadságot felfoghatja és érezheti, ellenben lelkét a szabadság vágya foglalván el, — *rabszolgailag igazságtalanságokat tűrni már nem képes*”, három héttel később már a pattanásig feszült helyzet láttán ilyen és ehhez hasonló tudósításokat közölt: „Orosházának lakossai vad erejekben elbizakodva . . . *önkéntes szilajkodással* megtámadták volt Előljáróikat, s másokat választottak, . . . *már-már dúlásnak indultak a Földes-uráságnak jutott legelő részt visszafoglalandók*”. Alább pedig ezeket fűzte a riasztó tényekhez: „Sok volna azon képzelhetetlen ferde okoskodásokat leírni, melyektől a nép e vidéken elfogulva van. Talán a hozandó törvények véget vetnek, tsak addig lehetnének szerentsések a nyugalmat fenn tartani”.

A hozott törvények nem elégítették ki a Békés megyeieket. Ahogy *Kemény Zsigmond* írta a *Forradalom után*-ban: „Békésben volt legmelegebb tüzhelye az elégedetlenségnek, bizonyos terhek és tartozások miatt. *Békés még commu-*

nisticus hajlamúnak is mondatott . . . élénkebb hangon kívánta a hűbéri viszonyok végelintézését”. Azt is igazolta a történelem, mily jól mérte fel a megyei politikai helyzetet az első alispán, *Szombathelyi Antal* a „békétlenkedésekről” készített felterjesztésében: „. . . ha meggondolom — tudatta a kormánnyal —, hogy előbb járván a szabadság általános híre, mint az ezt elhatározó törvények részletessége (részletezése), s ez által a nép reményei feltartóztathatatlanul túl szárnyalták a megszülemlett valóságot, s elégtelen és felizgatott követeléseinek betöltését elszántan sürgeti; be kell látnom azt is, hogy bármi ítélet követendi hű eljárásomat, én pusztá rábeszéléssel kívánt sikert nehezen állíthatok elő; sőt meg vagyok győződve, hogy Békés megye helyzeténél criticusabb egy sincs a széles hazában, hol minden község úrbéri perekkel volt elhalmozva, amellet a rendezések egészen az újabb korszakiak, azok is ritkák, a községek általában roppant népeseek, s így a nagy tömegek naponta együtt vannak; meg vagyok győződve, hogy kellő hatalom (értsd: karhatalom) nélkül a veszély kikerülhetetlen; fel tudom fogni az óvatosság szükségét a karerő alkalmazása iránt, nem vagyok figyelmetlen azon igazság iránt sem, hogy erőszakkal biztos és tartós nyugalmat eszközölni nem lehet, de másrészt midőn nem egyszer állva a nép élén, érzem, hogy nem a tömegektől félnétség fogta el keblemet, — évekig vezetve a nép ügyét, tapasztaltam annak becsületes jellemét, hogy igaz, tiszta szándékú szóval, törvényekre támaszkodva ingerültségében is vezethető; bizonyos vagyok abban is, hogy a mostani forrongásokat nem elfogult tapasztalatlansággal látom . . . borongóknak”.

Már ekkor intett és figyelmeztetett az alispán: „. . .ha itt a lázongás nagyobb arányokat ölt(het), s még ideje korán el nem folytathatik (sic!); az egész hazára, s annak ujjá született szabadságára is kiterjedhet”.

A Békés megyeiek heves követeléseivel azonban a felgyorsult idő sem tudott versenyre kelni. Nem járunk messze az igazságtól, ha az egyes helyeken „rög-eszmévé vált” foglalmi vágy felerősödését a március 22-én Gyulán tartott népközgyűléshez kötjük. Ezen *Wenckheim László* a „századokon át elnyomott, politikai jogokat nélkülöző, szolgaságban sínylődő köznép érdekeiről” beszélve, örömmel üdvözölte a „közsabadság napjának felvirradását, mely milliók számára biztosít jogokat, biztosít jólétet, mely felemeli a magyar nemzetnek legerőteljesebb alkat-elemét, a jobbágyságot a szabadság magaslatára”. Félreértetlenül leszögezte mind a maga, mind testvérei nevében, hogy ők is „a közös teher viselés elvének hívei, és a jobbági viszonyból eredő tartozások megszüntetését célzó törvényjavaslatnak törvénné emelését szívből óhajtják — sőt már most kijelentik, a törvényjavaslat sorsát nem tekintve —, hogy minden jobbágyaikat teljesen egyenjogú honfiaknak tekintik, és örökre lemondanak mindazon szolgálatokról, melyek eddigél őket illették”. Elmondta még azt is, hogy nem a *perc irtóztató nagyszerűségének* a hatása alatt döntöttek így. Csak azért nem tették meg eddig, nehogy „zavarokra s erőszakra szolgáltatassanak okot olyan helyen, hol ily áldozatra a földesúr nem lett volna hajlandó”.

Különös, hogy *Rosty Albert*nek és *Szeghő* táblabírónak 1845-ben nem volt ilyen félelme.

Wenckheim László nagylelkű felajánlása olaj volt a tűzre. A mezőberényiek akár őszinte, akár kényszerű lépésnek minősítették is földesuruk gesztusát, jogosan bíztak abban, hogy évtizedeken át épített, a víztől „temérdek költségekbe került gátakkal” megmentett, jogtalanul elvett legelőjüket is visszaadja végre az uradalom. Amikor aztán többszöri kísérletük ellenére is mereven visszautasította őket *Hati Sándor* kasznár (volt fűzesgyarmati tanító), türelmüket vesztve rombolni kezdtek. Nem bíztak a bírák pártatlanságában. Elzavarták a kasznárt, lefoglalták az uraság malmát, szőlőskertjét, és korcsmáját, feldúlták a gyümölcsösét, majd neki estek *Bonyhai Benjámín* megyei számvevő, továbbá *Tessedikné* és *Csaraszka János* tanyájának, s az ott talált takarmányt elvitték.

A forradalomtól félt megyei urak — kihasználva a *Jellasics* betörésével keletkezett politikai hangulatot — igyekeztek a mezőberényiek lázadásából nemzetiségi ügyet csinálni, hozzá kötve azt „hazánk közös ellenségeinek” aknamunkájához. Beigazolódott, hogy a főispán *Wenckheim Béla* és testvére, *László* is csak addig demokraták, ameddig a saját érdekeik engedik. Tovább nem. Nem törődnek a „köznép érdekei”-vel és jogaival. Jelen esetben a birtokjogi viszálykodás őket terhelő bizonyítékaival és hiteles okirataival. Nem vették komolyan annak az 1840 óta folyó, ún. „megigazító” pernek az érveit és állításait sem, amelyeket a „tulajdon ellen lázadó” jelzővel megbélyegzett mezőberényiek soroltak elő saját jogaik és követeléseik erősítésére és érvényesítésére.

Megbánták talán elhamarkodott bejelentésüket? Vagy talán abban bíztak, hogy úgysem tud átmenni a gyakorlatba a törvény; hogy visszájára fordul minden és nagy családi befolyásukkal sikerül megmenteniük azokat a *legelői részeket* és vitatott *kenderföldeket*, melyek után régtől fogva a berényi parasztok adóztak? Tény, hogy közvetlenül a történetek után *Wenckheim Béla* főispán — mint „sértett fél — mellőzni kívánván a hivatalos utat, *magán úton*” arra „szólította fel (!)” *Szombathelyi Antal* alispánt, hogy „a miniszteri rendelkezések értelmében” nyúljon a *legkeményebb módokhoz* a berényiek megfélemezésére és megzabolázására. „Úgy tartom — írta félhivatalos levelében —, hogy legalább egy *divisio* katonaságnak oda való elhelyezése, annak minden adóbeli be tudás nélküli tartása, a kárnak megtérítése, a vétkeseknek egy különösen e végre kiküldött *sedria* általi megfenyítése lennének azon egyedüli eszközök, melyek a már annyira elharapódzott berényi lázadási rendetlenségeket helyre hozni képesek lennének”.

Az ügy hivatalos útra terelése érthetően sokat ártott volna a főispán tekintélyének. Nyíltan be kellett volna ismernie, amit alispánjával így közölt: „...a megye többi községeibe(n) a tulajdon legalább nem sértetett, *csak mi vagyunk azon szerencsétlenek, kik szünet nélkül mindenféle megtámadásoknak vagyunk kitéve, és naponti károsodásokat szenvedünk*”, Az esetleg nyilvánosságra kerülő

konok tények (persze a lappangva terjedők is) aláásták volna „a közszeretet és köztisztelet” nimbuszát, megingatva egyben a családi politika megbízhatóságát is. Felvetette volna a bizalmi kérdést: lehet-e és szabad-e olyan emberre és olyan családra alapozni az új eszme megyei irányítását, akiktől és amelyektől ilyen elementáris erővel, ilyen féktelen dühvel követeli jogait a nép?

Mindezek a továbbiak szempontjából azért fontosak, mert a *Wenckheim* javasolta rendszabályok főbb pontjai tökéletesen megegyeztek egyrészt azokkal a drákói intézkedésekkel, amelyeket Békés vármegye Állandó Bizottsága a „lázongó község” ellen foganatosított, előrevetítve még annak a sötét árnyékát is, hogy ha kell, hajlandó „a község végelpusztításának eszközzésére” is. Másrészt, mert Sárosi ezeknek a rendelkezéseknek, elsősorban pedig *Kossuth*nak az orosházi eseményekkel kapcsolatosan Békés vármegye lakosaihoz küldött memorandumának a szellemében ismertette az *Arany trombitában* a Dunántúlra, Tolna megyébe is átcsapó népi tiltakozás elvi-ideológiai vonatkozásait. Ekként írt róla:

Másutt úgy fogják fel az új szabadságot:
Hogy fel kell osztani az úri jószágot.
Miért legyen többje az urnak, mint másnak?
Nekiesnek tehát a földfoglalásnak.
Majorsági földet és úri legelőt
Foglalván, elszántják az úr orra előtt.
Sőt, hogy tetőpontra hágjon a gyalázat,
Néhol fel is törik a volt úri házat.
Így tettek Békésben, így tettek Tolnában,
De részesültek is a törvény súlyában:
Mert a magyar kormány körmükre koppantott
S váltig keserülük az elfoglalt hantot...”

ami egyben azt is jelzi, hogy Sárosi még 48-ban sem a nép nevében szólott, hanem csak lehajolt a néphez, ahogyan *Orosz László* is mondja. Messze elmaradt a plebejus baloldal: *Petőfi és Táncsics* követeléseitől, s a bitrokos nemesség álláspontját fogadta el, *Jókai*hoz hasonlóan a *Kossuth* képviselte elvekkkel azonosítván magát.

Ha az *Arany Trombita* földosztással kapcsolatos 34 sorát vizsgáljuk, mindjárt szemünkbe tűnik az a szemléleti, olykor-olykor stiláris azonosság, amely Sárosit *Kossuth*hoz és a már említett józanító leveléhez köti. A békési és tolnai események politikai beágyazása ugyanúgy tükrözi ezt, akárcsak a félmegoldást jelentő törvény korlátainak harcos védelme.

A *Batthyány* és *Kossuth* képviselte földbirtokpolitika nem jutott el a földosztásig. Beérte a robot és a dézsma eltörlésével. Alapjaiban tehát nem változ-

tatta meg az ásatag birtokgazdálkodási rendszert. A jobbágyság felszabadítása ennél fogva félmegoldás volt csak: megállt a *jogi egyenlőség* deklarálásánál. A kormány még a hazaáruló főurak birtokainak a szétosztására sem hozott határozatot.

A Békés és Tolna megyei lázongások a törvény gyengeségének beszédes bizonyúságtevői lettek. Ezt tették nyomatékossabbá a nemzetiségek követelései. A körökben kezdeményezett földosztó mozgalom jótékony hatására aztán az év vége felé már a kormány haladó gondolkadású tagjai is pótolni kívánták a hiányosságokat, érzékenyen reagálva a honvédelem akut érdekeire. Jó lett volna persze, ha a felkelők figyelme kezdettől fogva a harcra összpontosul, s nem hagyják ott a csatateret, mint pl. a „hadi dicsőséget különösebben nem áhító” orosháziak, akik azért *ugrottak haza* egy napra a táborból, hogy „az ott-honiakkal egy fél délelőtt elvégezzék azt, amit a kormánytól hiába kértek: visszavegyék az uraságtól a csáköi pusztát”. De lehetne tovább sorolni a felemás törvény káros hatását, utalva a békési sikertelen próbálkozás után kialakult helyzetre, amikor is a „rosszlelkű bujtogatók” ijesztő rémhíreinek hatására egyre több helyen hiúsult meg a toborzás, vagy *Darvas Józsefnek* arra a *Karácsonyi Jánostól* kölcsönzött megállapítására, amely szerint 1848. december 14-én az új aradi vár védői talán éppen azért mértek súlyos vereséget az ostromló honvédseregére, mert a *Lehel-huszárok* nem voltak a helyükön. Nekik ugyanis „*Bogyó* kormánybiztos intézkedésére az orosházi statáriális tárgyaláson kellett asszisztálniok”.

Sárositól, a *Kossuth*-politika lelkiismeretes hírmagyarázójától természetesen nem lehetett elvárni, hogy a kormány határozataival szembeszegülve, ellentétes nézeteket propagáljon. A fokozatos engedmények elvén állt ő is, és csak az események döbbenetes hatása alatt vette észre, hogy a „volt úrbéresek, szegődményesek jogos követeléseit” nem lehet elintézni a régi világrend szokványos „szentenciáival”. A feudalizmus teljes felszámolását követeli az élet. Erre azonban már csak az ötödik lehelet megírása után döbbsent rá, holott abban is világosan kifejtette már, hogy a Habsburg-ház a feudális uralom megtestesítője; a feudális birtokpolitikára alapozta hatalmát, s azt védi könyörtelen makacssággal a felvilágosult polgári liberalizmus erői ellenében.

Minden fronton. Felhasználta az oszd meg és uralkodj! — elvre alapozó, álnok megtévesztő, erkölcstelen propagandát, úgy kommentálva a király által *kényszerből szentesített* törvényeket, mintha azokat „Bécsből parancsolták” volna rá az urakra. Gonosz módon arra számítottak, hogy a nép, amelynek a „szeme káprázik az áldozat fényétől”, és a „gerince fázik az új szabadságtól” könnyen félrevezethető. Nehezen hisz a saját szemének, és kételkedik a reális igazságban, hiszen évszázados tapasztalata azt erősíti: az úr nem hajlandó önként lemondani előjogairól és „jóságairól”. Sárosi bátran szembeszáll a nép- és magyarságellenes Habsburg-erőknek ezzel a fondorlatos áligazságával. Meglátatja az események hazug magyarázatának valódi eredőit, a királyi ház tudato-

san gonosz mesterkedését. Elmondja, hogy éppen azért van Bécsben „patália”, mert amit „az úr adott, a király megbánta”, s most félve a forradalmi átalakulástól, *vissza kívánná hozni a régit*. A trón védelméről van szó. De ti — szólít fel Sárosi

Ne hajtsatok annak álnok beszédére,
Ki hirdetni mei ama hazugságot:
Hogy Ferdinánd adta az új szabadságot.
Az úré volt a föld, mely felszabadula,
S ahhoz a király csak annyiban járula,
Hogy mikor már az úr a tempót megtette —
A törvényt *muszájból* megerősítette.

A kamarilla hamar felismerte a veszélyt, s az uralkodóház védelmében úgy döntött, hogy belső ellentétek kielezésével, a nemzetiségek nacionalizmusának felszításával, továbbá a kisebb-nagyobb társadalmi megosztást eredményező földtörvény bűnös félremagyarázásával és a tömegtájékoztató eszközök útján elkövetett egyéb visszaélésekkel belső zavart kelt, amelynek lecsendesítésére háborút indíthat hazánk ellen. Innen van a szoros összefüggés a nemzetiségek nacionalizmusa és a Békés megyei földfoglalók ügye között. Akkor, amikor már a „felföldi tótok kevés kivétellel /üdvözlik a törvényt örvendő kebellemel/...”, mert azok is, kiket *Hurban* elámított /igaz útra tértek, átallátván végre/, hogy őket a tót pap vitte gazul jégre”, és amikor az alföldi nemzetiségek „szabadság-szerető, józan polgárokként”, nyugalomban élnek.

Sárosi érvelése megtalálható *Kossuth* leiratában is, mint ahogyan az a törvényt értelmező magyarázat is, amely az önkéntes földfoglalókra vonatkozik. Tudjuk jól, ezek az elvek nagyon messze esnek attól a radikális birtokpolitikai programtól, melyet a plebejus demokraták: *Táncsics* és *Vajda Péter* már korábban hirdettek: „Azé a föld, aki műveli”. Ezért érezzük a krónikás ének ötödik leheletét — a többi énekhez (lehelethez) képest — mérsékeltnek, lágyabb hangvételűnek. Nem Sárosi Békés megyei kapcsolatai, hanem a téma elvi megközelítése okán. Itt nem a nép szemével látott s nem annak szívével érzett a költő. Ha volt megye és város, még inkább község, amelynek lakóit nem elégtette ki a „hogy neked is legyen, kaparj te is kurta”, és „mi magadnak káros, ne akard azt másnak” elv, úgy azok itt Békésben éltek. Itt az egyenlőségen jogi és gazdasági egyenlőséget szerettek volna érteni az emberek, jól érezvén meg, hogy a *teljes egyenlőséget* könnyebb kivívni a gazdasági egyenlőség birtokában, mint fordítva. Nekik nem volt elég, miszerint

... az egyenlőség csak oda megyen ki,
Hogy a törvény előtt egyforma mindenki.
S úr-e vagy paraszt-e? nem tesz különbséget —
Harcolnunk, adóznunk kell a közjó végett,

ugyanis ebben sem bízhattak igazán. A gyilkos erejű előző fejezetben maga Sárosi is azt állította, hogy

Azoknak sorában, kik semmit se adtak,
Csak a főpapok és nagyurak maradtak,

sőt a törvény sem a joggal visszaélő urakat tanította móresre. Itt csak a földet, s a föld révén emberi életet kívánó szegények *részesültek a törvény súlyában* — azoknak „koppantott körmére a magyar kormány”.

Sárosit — magától értetődően — nem emiatt a Békés megyei zavargásokat idéző fejezet miatt üldözte életre-halálra a Habsburg-ház, hanem a becsületsértés kritériumait is kimerítő, kamarilláról szóló negyedik lehelet miatt. Szemérmetlenül pórére vetkőzteti itt a királyi ház tagjait és legfőbb bizalmasait, ahogy *Jókai* is tette az *Életképekben*, ki hozzá hasonlóan pamfletbe illő gúnyos hangon adott kifejezést a Habsburg-ellenes nemesi szemléletnek, és figurázta ki a bécsi udvar politikáját — legélesebben *Jellasics* és *Sofia* szerelmi viszonyát. Hálószoatitkokokat teregetett ki Sárosi is. Nevetségessé tette a könnyen hajlítható *együgyű Ferdinándot*, lerántotta a leplet a magyarbarátnak tartott, hidegen számító *István nádor* gonosz üzelmeiről. Értesülései szerint ő ajánlotta, hogy hitessék el a magyarokkal: „az új szabadság a királytól ered”. Nincs senki, akinek kegyelmezne. Elszakadt végleg a fonál, amely az uralkodóhoz és az uralkodóházhoz fűzte. Megtagadta királyát. Vajon tisztelte-e valaha? Olyan sértő, olyan indiszkrét volt a hangja és a mondandója, hogy az új király: *Ferenc József* anyja — a családi „kupaktanács” méregkeverő vezére: *Zsófia* (*Jellasics*-hoz fűződő intim szerelmi kapcsolatát szinte a felelőtlen pletykázók féktelen szenvedélyével verte nagydobra Sárosi) még a költő halála után sem tudott megenyhülni. Nyíltan hangoztatta, „az is halált érdemel, aki az Arany trombita költőjét dicsérni meri”.

1849. júniusában tett gyulai felolvasása tökéletes diadalmenet volt. A hölgyek teleaggatták illatos virággal és szalagos koszorúval. Talán ekkor élvezte utoljára a spontán kirobbanó lelkesedés mámorító, varázsos italát. Emléke végigkísérte egész életén. Erőt adott neki a börtön és az internálás kínjainak elviseléséhez ugyanúgy, mint a 48-as eszmék töretlen ápolásához. Egyik legutolsó versében is erre emlékezett vissza:

Lajos — *Bittó Sándor* komádi református lelkész testvéröccse, ki mélyen felháborodva a helybeli lányok táncmulatságán, maró gúnnyal olyan *Farsangi dal-t* írt e nemzeti gyászt sértő felelőtlenség miatt, hogy a névtelenül megjelent, kézről kézre terjedő verset sokáig *Petőfi*ének tulajdonították:

Táncoljatok lányok! Táncoljatok!
Hisz úgylis már rég nem táncoltatok!
Magyarország vigalom színhelye —
Éppen most van a táncnak ideje!

Bált rendezni, most, mikor Aradon és Pesten a vértanúk „az osztrákok kötél-táncát járják!?” S végül volt *Sorsich Albert (Antal?)* lelkiismeretes gyöngyösi házitanító. Ez alatt sokáig kerestette reménytelenül *Haynau* és *Bach*. Neve felkerült az *in effigie* kivégzett hősök bitófájára és a rendőrnnyomozók tehetetlenségének bizonyosságaként arra az 1850. július 8-án kelt 2384/850. számú alispáni aktára is, amely a „külföldre menekült, s a felhívásra haza nem tért forradalmárok” névjegyzékét közölte.

A 43 forradalmár nevét tartalmazó kimutatásban olyanokkal együtt szerepelt, mint *Almássy (Balogh) Pál*, *Batthyány Kázmér*, *Csernátoni Lajos*, *Egressy Gábor*, *Gorove István*, *Guyon Richárd*, *Horváth Mihály*, *Irányi Dániel*, *Jósika Miklós*, *Kmetty György*, *Lónyai Menyhért*, *Madarász László*, *Oroszhegyi József*, *Perczel Mór*, *Rákóczy János*, *Táncsics (recte: Stancsics) Mihály*, *Teleki László* és *Vukovics Sebő (Sabbas)*.

Szerencséjére csak a dühöngő vihar elültével a számonkérés vérszomjas időszakának elmúltával jöttek rá rejtekhelyére. Gyöngyösi házitanító volt ekkor. Értesülvén, hogy nyomában vannak, régi eperjesi barátja, *Vachott Sándor* rédei birtokára menekült. Itt fogták el. Rejtegetéséért *Vachottot* a pesti Újépületbe vitték, hol — nem bírván el a zaklatásokat — megőrült. Őt életfogytiglani börtönnel sújtották, s a königrätzi (Hradec Kralove) várba zárták. Itt találkozott utoljára volt feleségével, ki „mint egy *Dobónak* istenült leánya”, egyetlen gyermekével meglátogatta. Feledhetetlenül szívbemarkoló volt a perc:

Rám borult a gyermek angyali fejével,
S egy esőkot csattantott apjának láncára;
Szeme harmatos volt, — mint mikor a bimbó
Először fakad fel a nap sugarára.

Többé őt se látta.

1855-ben amnesztiát kapott, de 4 év múlva — az olasz háború hatása alatt írt osztrákellenes gúnyverse (*Krinolin dal*) miatt újabb felségsértési pert akasztottak a nyakába. Ekkor Budweisba (České Budejovice) internálták. Amikor 1861-ben hazajött, már beteg volt, s még ebben az évben meg is halt.

A bujdosás és börtön alatt tört szárnyú viharadár lett. Szomorúan szánalmas, szánni való költő, akivel csúfot üzött az élet. Megtagadta a kritika — hallgatott róla legnagyobb művével együtt. Pedig voltak, kik *Vadnay Károly*hoz hasonlóan, hibátlanul, könyv nélkül is tudták. *Arany László* például meg sem említette az *Arany Trombitát A magyar politikai költészetéről* 1875-ben készített tanulmányában, sőt kisebb politikai verseit is lesöpörte az irodalom asztaláról azzal, hogy „tartalmuknál fogva inkább verses röpiratok, mint költői művek”. Aztán a többiek is azonosították magukat félelemre valló nézetével.

De szánni való volt azért is, mert bár örökké vágyott az élet szépségeire és harmóniájára, sose tudott tartós viszonyba kerülni velük. Szerette a művészt, tudott gyönyörködni a kimagasló művészi és emberi teljesítményekben, a csodálatos összhangban, a tiszta emberi szóban, ahogyan azt többek között az *Arany János* által is emlékverssel megtisztelt nagy énekesnőhöz — a *Dombegyházára* leköltözött *Lonovicsné Hollósy Kornéliához* írt versei és epigrammája s igazolja:

Koszorút adott a világ. . .
Te a világnak éneket:
Én meg, ha rajtam állana,
Egy éltet adnék még neked.

Sorsüldözött és sajnálni való költő volt. Igen, akinek csak a szárnyait nyírbálta le a kegyetlen élet. Szívében mindvégig fékezhetetlen indulat, jobbért, szabad életért sóvárgó, háborgó szenvedély lobogott. Ahogy életművének legjobb ismerője: *Bisztray Gyula* mondotta róla: „Eszmei tekintetben a legnagyobbakkal áll egy vonalban. . . Felfogásában élete végéig sincs törés vagy hanyatlás. . . Nem volt igazán költő, de nagy ember volt”. Így érezzük mi is. *Híven betöltötte embertisztét a földön*, s valójában ez a több — ez a legtöbb: „Ember lenni mindig, minden körülményben”.